

THE PROBLEM OF SEASONAL ADAPTATION OF FINAL PALEOLITHIC MAMMOTH HUNTERS AND NEW EPIGRAVETTIAN SITES OF THE TRUBEZH RIVER BASIN

Specific attributes of spring-summer settlements of epigravettian mammoth hunters are analyzed on the basis of excavation of two new Upper Paleolithic sites. Models of adaptation of tundra-steppe population in the Glacial zone during the warm season were simpler than during cold seasons. After the thawing of water and ground ice hunters carried out intensive search for new mass death-places of mammoths and inspection of the known ones with the aim to organize settlements in the future during the winter or even for a few seasons. The corpses were used not only as a source of bones for fuel, building and production of tools, but also as food, if they were well preserved. During the warm season active hunting of animals, mammoths included, continued.

Одержано 28.05.96

ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКА ЛОКАЛЬНА ГРУПА
ПАМ'ЯТОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА НОВІ
ДАНІ ПРО ЗВ'ЯЗКИ ТРИПІЛЬЦІВ З НАСЕЛЕННЯМ
ПОЛГАРСЬКОЇ І ЛЕНДЕЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУР

В. О. Круц, С. М. Рижов

У статті, на підставі аналізу керамічного комплексу та поховального обряду трипільських пам'яток, що досліджувались останнім часом, здебільшого у Верхньодністровському регіоні, простежуються процеси взаємозв'язків та взаємовпливів трьох етнокультурних спільностей — полгарської, лендельської та трипільської.

Сучасний рівень знань про трипільську культуру вимагає детального вивчення її окремих локальних варіантів. Особливо це стосується периферійних регіонів, де, зважаючи на відокремленість від основного масиву культури та внаслідок інерції розвитку і впливу населення сусідніх іншоетнічних культур, вироблялись специфічні риси як у матеріальній культурі, так і господарській діяльності та побуті.

Одним з таких західних периферійних регіонів є Верхнє Подністров'я. Перш ніж вдаватися до характеристики пам'яток трипільської культури цього регіону слід уточнити географічні кордони, які відповідають терміну «Верхнє Подністров'я», тому що в археологічній літературі по-різному визначається його нижня межа. За нашими уявленнями, до вказаної території належить ділянка басейну Дністра від Великої Луки в районі с. Незвисько і вище за течією, що збігається з географічною зоною Опілля та Розточчя (південно-західні схили Подільської височини) на лівобережжі, а на правобережжі — Передкарпатської височини. Наявність великої кількості малородючих сірих підзолистих лісових ґрунтів вказує на те, що в минулому Опілля і Розточчя належали до лісової зони, а не до лісостепової як зараз.

Значні роботи з виявлення пам'яток трипільської культури у регіоні були проведені у 20—30-х рр. польськими та українськими археологами — Л. Козловським, Г. Оссовським, О. Кандібою. Пізніше тут працювали К. Черниш, В. Кравець, С. Судаков. В останні роки джерелознавча база значно розширилась завдяки розвідкам і розкопкам В. Коноплі, В. Василенка, І. Кочкіна

© В. О. КРУЦ, С. М. РИЖОВ, 1997

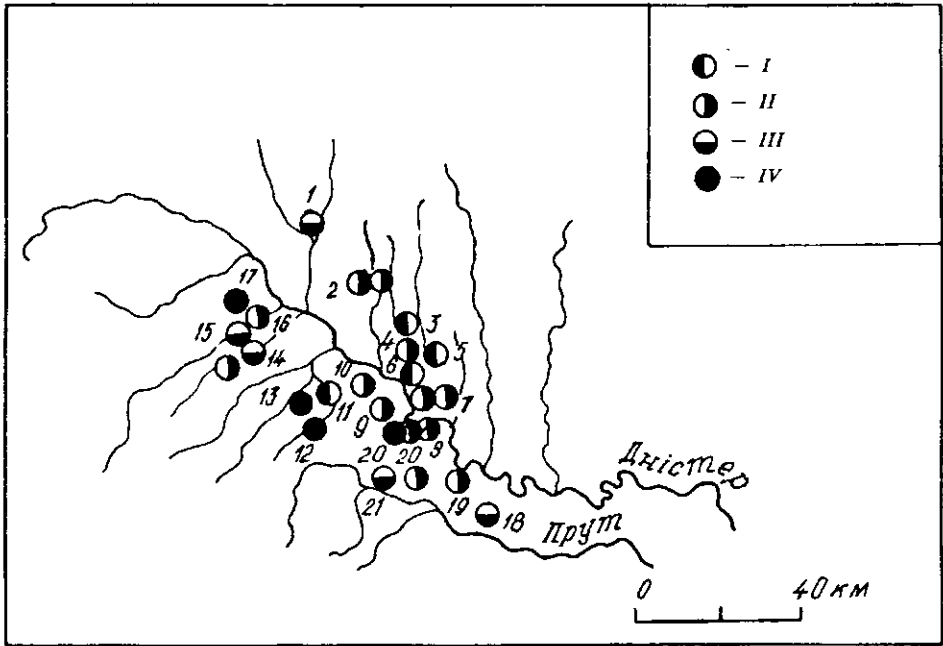

Рис. 1. Карта пам'яток трипільської культури Верхнього Подністров'я (I — етап VI-II, II — етап VII, III — етап VII-СІ, IV — етап СІ): 1 — Бовшів-5; 2 — Коржова-1; 3 — Велеснів; 4 — Залісся; 5 — Бучач; 6 — Стінка; 7 — Берем'яни; 8 — Незвисько; 9 — Одаїв-20; 10 — Буківна-28; 11 — Хом'яківка-І; 12 — Одаї; 13 — Марківці; 14 — Вікторів-1, 21; 15 — Комарів; 16 — Сокіл-1; 17 — Медина; 18 — Белелуя-6; 19 — Чернятин; 20 — Балинци; 21 — Грушів.

(рис. 1), що дозволило систематизувати вже відомі пам'ятки та визначити їхнє місце в системі Трипілья¹.

Початок заселення трипільськими племенами Верхнього Подністров'я належить до кінця етапу VI-II (Кукутені АВ), коли з Середнього Подністров'я просувається частина обшин пізньої фази залищицької локальної групи (Стінка, Хом'яківка-І). На цьому етапі в керамічних комплексах поселень столовий посуд представлений конічними мисками з ледве означеним дном, біконічними мисками, бомбоподібними кубками, округлотілими грушоподібними посудинами з циліндричною горловиною, біконічними посудинами з циліндричною горловиною, біконічними посудинами, амфорами з високою горловиною та лійчастими вінцями, кратерами з вінцями-розтрубами, черпаками, біноклеподібними посудинами. У поліхромному, біхромному та монохромному розписі переважають найпізніші стилістичні групи орнаментації Трипілья VI-II. Зустрічаються також посудини, прикрашені заглибленим візерунком. Кухонна кераміка мала в тісті домішку піску, шамоту, товченої мушлі. Горшки орнаментувались по вінцях та плічках рядами «перлин», зашипів, насічок, відбитків штампу (рис. 2).

На наступному етапі (VII) керамічні комплекси поселень Буківна-28, Коржова-1, Чернятин, Балинци, Залісся, Сокіл-1, Берем'яни-1 втрачають, особливо в розписі, риси залищицького посуду — малюнок вже займає лише верхню частину корпусу, зникає поліхромія, більшість посудин прикрашається чорною фарбою, хоча ще зустрічається біхромний розпис чорною та червоною або чорною та білою фарбами, а також монохромний малюнок червоною фарбою. Ряд пам'яток (Грушів, Белелуя-6, Бовшів-5, Вікторів-1, 21, Комарів) мають у кераміці риси перехідної фази від етапу VII до СІ. Поряд із збереженням деяких форм попереднього етапу з'являються кубки з гостроріберними плічками, грушоподібні посудини з високими плічками, кратери отримують невисокі вінця, амфори вже мають чітко виділені плічка. У розписі домінує монохромний малюнок, хоча ще присутня біхромія. Збіднюється орнаментация кухонної кераміки. У тісто домішується пісок, жорства, рідше шамот, а товчена мушля вже не вживається (рис. 2).

СТОЛОВИЙ ПОСУД							
СІ							
ВІ/СІ							
ВІІ							
ВІ/ВІІ							

СТОЛОВИЙ ПОСУД			СТИЛІ		ЗАГЛИБ.	КУХОННИЙ
СІ				$\delta^2, \delta^3, \delta^4 < \epsilon$		
ВІ/СІ				$\delta^2, \delta^3, \delta^4, \epsilon$		
ВІІ				$\delta^{1a}, \delta^2, \delta^3$ ϵ	?	
ВІ/ВІІ				$\alpha^1, \delta^1, \delta^2, \delta^3$ $\delta^1, \delta^1, \delta^2, \delta^3$		

Рис. 2. Класифікація форм кераміки: 1 — миски; 2 — кубки; 3 — грушоподібні посудини; 4 — покришки; 5 — сфероконічні посудини; 6 — амфори; 7 — кратери; 8 — горщики; 9 — бінокле- та моноклеподібні посудини; 10 — черпаки.

До етапу СІ належать поселення Марківці, Олаїв-20, Рогиня, Одаї, Берем'яни-2. Погана збереженість розпису не дозволяє ґрунтовно аналізувати орнаментальні композиції. Можна тільки відзначити метопні, меандрові, фестонні схеми, виконані чорним монохромним розписом. При біхромії основний візерунок виконувався чорною фарбою, а червона або біла лише доповнювали його у вигляді тонких ліній. Дуже рідко зустрічається кераміка з заглибленою орнаментациєю. Віднесення згаданих пам'яток до етапу СІ ґрунтується на зміні форм посудин. Переважна їх більшість має широкі гостро-реберні плічка та набуває більш витягнутих пропорцій. Особливістю є збереження для деяких типів посудин лійчастих вінець та наявність серед столового посуду черпаків та біноклів. При порівнянні кераміки вказаних поселень з посудом пам'яток Середнього Подністров'я та Попруття можна відзначити деякі спільні риси, насамперед у формах посудин, з комплексами поселень Бакота, Студениця, Раковець, Бринзени-8 для етапу ВІІ (ВІІ—СІ) та Невзисько (Червона Гора), Шипенці-Б етапу СІ.

Серед характерних рис, які дозволяють виділити верхньодністровську локальну групу пам'яток трипільської культури слід назвати: існування невеликих поселень (до 5 га) з гніздовим розташуванням жител; спрощену конструкцію будівель, що характеризується невеликими розмірами та бідністю інтер'єру; майже повну відсутність пластики; специфіку керамічного комплексу, яка виявляється в тому, що кераміка з одного боку тривалий час зберігає «заліщицькі» традиції гончарства (навіть на етапі СІ), а з другого — на посуді відчуються значні впливи іншоетнічних сусідніх племен полгарської та лендельської культур.

Про останнє свідчать наявні в колекціях поселень високі конічні, біконічні та напівсферичні миски з ручками-вушками нижче середини висоти корпусу, майже циліндричні посудини з вушками, конічними або дзьбободібними ручками-наліпами під вінцями, високі кубки з вушками на вінцях, великі округлотілі посудини з ручками, що розміщувались у два ряди в шаховому

порядку (Комарів, Одаї, Буківна-28, Хом'яківка-I, Залісся, Белелуя-6 (рис. 3, 4). Можливо були запозичені також деякі техніко-технологічні засоби гончарства. Так, частина трипільських посудин мала в тісті значні домішки дрібнозернистого піску та товченого вапняку, тоді як для всього комплексу традиційно характерні домішки шамоту, жорстви, дрібної гальки, або посудини ліпились з добре відмуденої глини. Зафіксовані й прямі імпорти — вінця посудин з колінчастими ручками, гудзикоподібними наліпами, фрагменти плічок з накольчастою орнаментациєю (Вікторів, Чернятин). Загалом же, незначні запозичення від полгарської культури відчувуються на самих ранніх трипільських пам'ятках регіону, тоді як впливи лендельської культури значніші і спостерігаються як на ранніх, так і на пізніх пам'ятках.

Природні умови Верхнього Подністров'я були менш придатні для ведення традиційного трипільського землеробського господарства і, очевидно, трипільське населення на цю територію привертало поклади високоякісного туровського кременю, який слугував предметом обміну, а також численні виходи мінеральних соляних джерел.

На етапі СІ трипільські племена залишають Верхнє Подністров'я, можливо в зв'язку з просуванням сюди з півночі населення культури лійчастого посуду.

Наведені вище зв'язки трипільців з носіями полгарської і лендельської культур не обмежуються Верхнім Подністров'ям. Ареал знахідок керамічного посуду західних сусідів трипільців або наслідувань йому досить широкий і сягає Середнього Подніпров'я на сході і території Республіки Молдова на півдні. У межиріччі Південного Бугу і Дніпра найраніші знахідки таких матеріалів належать до етапу VI-II. О. В. Цвек зазначає, що на поселенні Веселий Кут свідченням зв'язків з полгарською культурою (етап тіса-полгар) є близькість у формах і орнаментациї посудин. Зокрема, це стосується посудин з клювоподібними наліпами, великої миски-тазу з двоярусними петельчастими ручками та орнаментациї у вигляді сітки, виконаної заглибленими лініями². Для пізнішого часу свідченням цих контактів є знахідка миски-тазу з двоярусними петельчастими ручками в Старій Буді (етап СІ) на Уманщині (рис. 4, 5), чорнолискованої миски, прикрашеної наліпними хвилястими розчленованими валиками, що спускаються від вінця до дна, виявленої на поселенні Лукашівського типу Софіївка-II (етап СІ) на Київщині³. Найбільш пізні контакти з населенням полгарської культури відбувались на початку етапу VII. Фрагменти лискованого посуду з клювоподібними ручками-вушками були виявлені на поселеннях Бринзени-III, Костешти-IV та Жванець⁴.

Зв'язки трипільців з носіями лендельської культури також починаються з етапу VI-II. Прямий імпорт у вигляді кубка, орнаментованого білою фарбою, знайдено на поселенні Городниця-Городище на Середньому Дністрі⁵. У межиріччі Південного Бугу і Дніпра на поселеннях Шкарівка та Веселий Кут виявлено наслідування лендельській кераміці. Вони представлені кубками і кулястими посудинами з двома петельчастими ручками під вінцями, мисками з симетрично розташованими по краю вінця виступами, масивними глечиками-амфорами, а також посудом, прикрашеним білою фарбою чи вохрою після випалу, профільованими мисками з заглибленим орнаментом по краю вінця і плічках⁶. Найпізніші прояви цих контактів належать до етапу СІ. Це глєкоподібна посудина з колінчастими ручками з поселення Казенна Громада на Східній Волині (початок етапу СІ) (рис. 4, 8), невеликі чорнолисковані конічні миски з трикутними виступами по краях вінця, виявлені на поселеннях у Середньому Подніпров'ї — Чапаєвці (рис. 4, 4) та Євминцях-I (етап СІ)⁷.

Отже, зв'язки з племенами полгарської культури обмежуються часом від етапу VI-II до початку етапу СII, СIII, а з лендельськими вони починаються на етапі VI-II і тривають до кінця етапу СІ. Причини припинення зв'язків з племенами полгарської культури поки що не з'ясовані, а щодо лендельських, то це пов'язується із зникненням культурного осередку типу Вербковце-Костянець на території Західної Волині, яке сталося внаслідок проникнення на цю територію населення культури лійчастого посуду з північного заходу та трипільців зі сходу на початку етапу СII⁸.

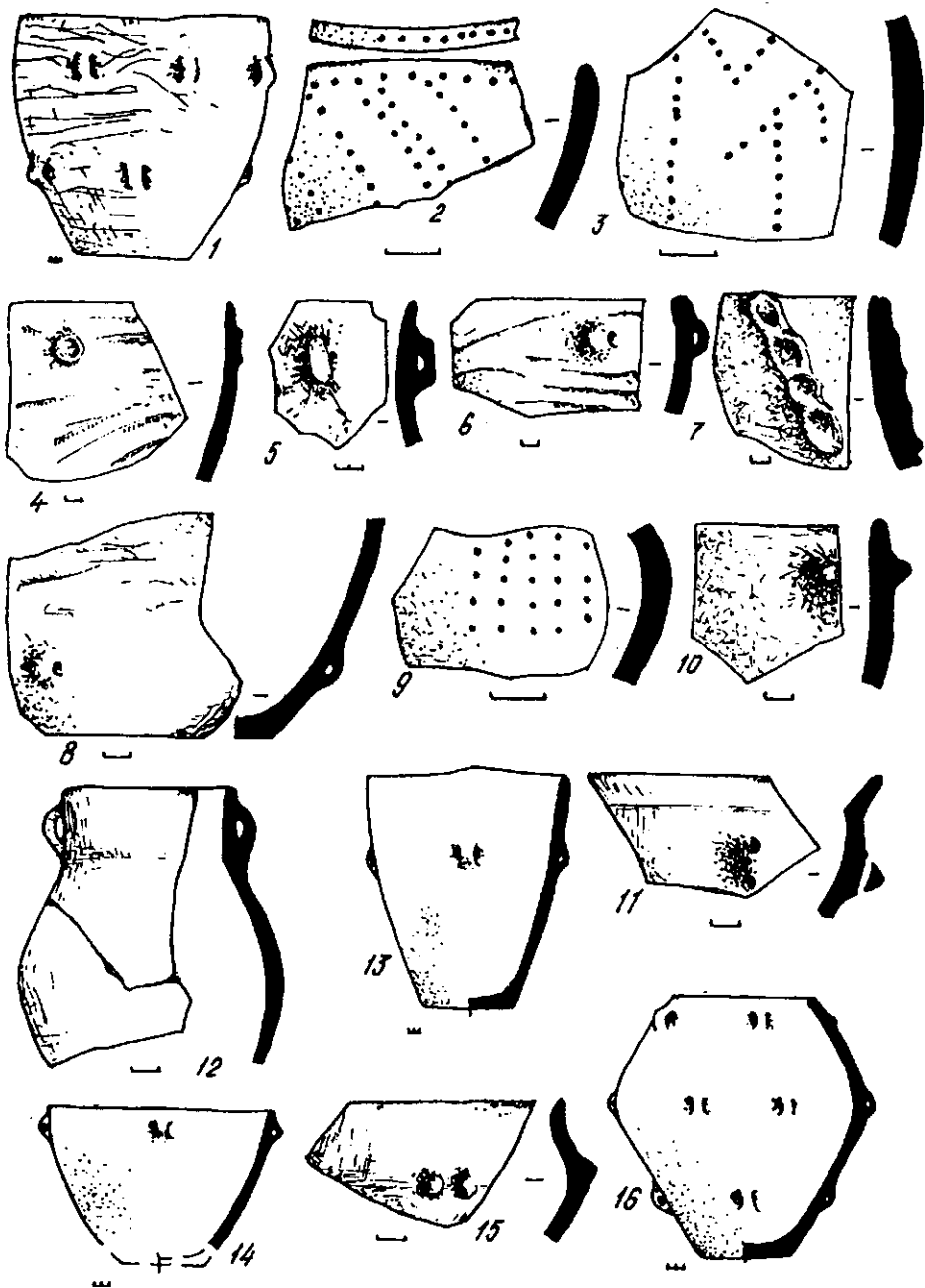

Рис. 3. Зразки кераміки полгарської і лендельської культур та наслідування їм, виявлені на поселеннях трипільської культури: 1–3 — Вікторів-1; 4–8 — Чернятин; 9 — Коржова-1; 10–11 — Новосілка Костокова; 12 — Буківна; 13 — Одаїв; 14 — Кунисівці; 15 — Залісся; 16 — Мельниця Подільська.

Вище йшлося про свідчення міжкультурних зв'язків, виявлені на поселеннях трипільської культури. На жаль, дуже мало відомостей про знахідки трипільських матеріалів на пам'ятках полгарської і лендельської культур. Звичайно вони є, хоча й опосередковані⁹. Брак свідчень зворотніх зв'язків змусив нас звернутись до такої категорії пам'яток як поховання. Як справедливо зауважує В. А. Алекшин, вивчення могильників дозволяє отримати інформацію про «наявність в общині, яка створила той чи інший могильник, чужинців, поява яких найчастіше пояснюється шлюбними контактами із

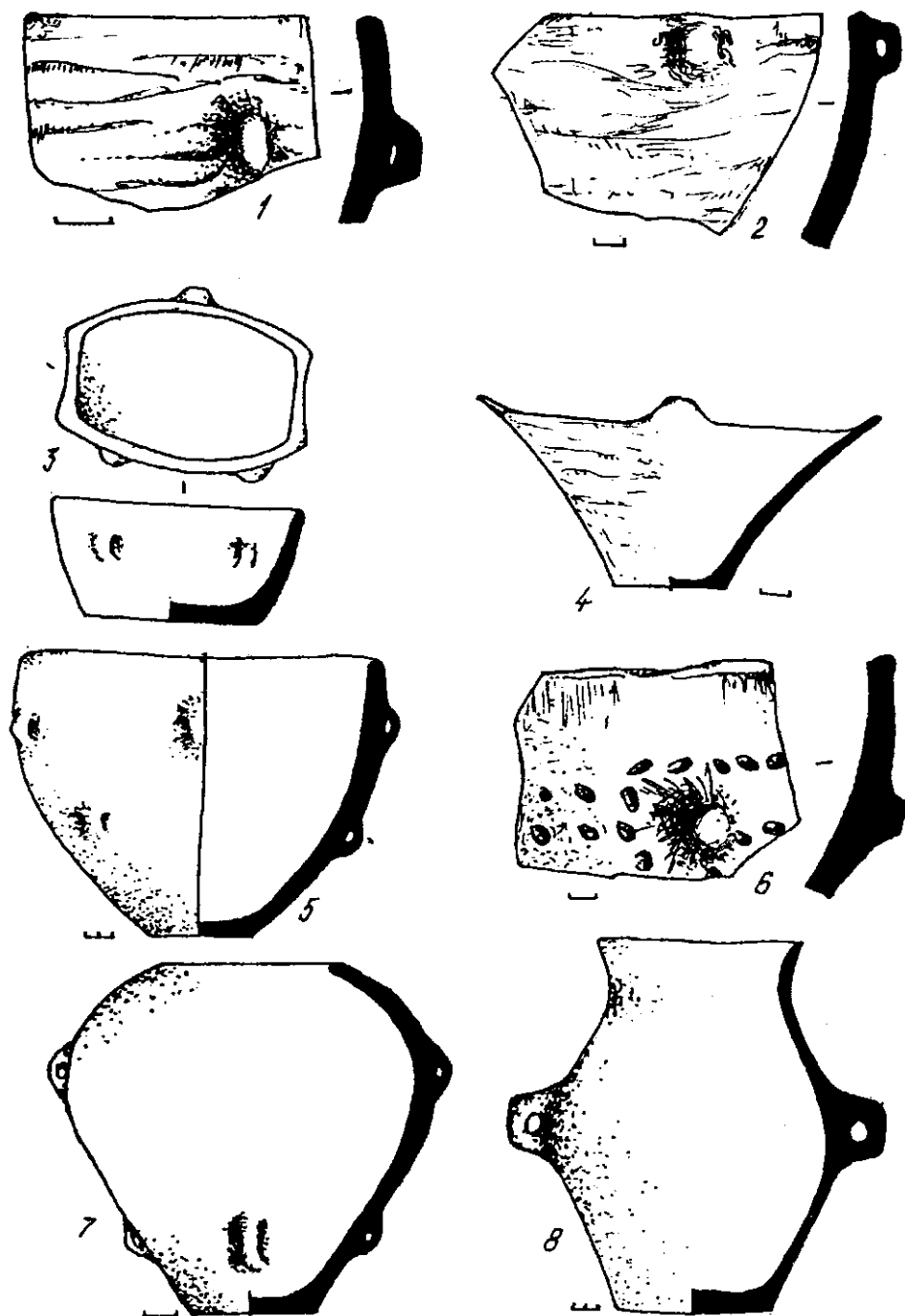

Рис. 4. Зразки кераміки полгарської і лендельської культур та наслідування їм, виявлені на поселеннях трипільської культури: 1 — Капустинці; 2 — Блищанка; 3 — Шипенці; 4 — Чапайівка; 5 — Стара Буда; 6 — Буша; 7 — Кліщів; 8 — Казенна Громада.

сусідніми общинами». Адже чужинці мають бути поховані «відповідно до норм поховальної обрядовості, прийнятих на їхній батьківщині, які, однак, зазнали на собі вплив, іноді дуже значний, місцевих норм поховальної обрядовості»¹⁰. Щодо полгарської та лендельської культур, то тут відомі могильники з похованнями, здійсненими переважно за обрядом скорченого трупопокладення і зрідка трупоспалення¹¹. Для раннього (А) та розвиненого (ВІ-СІ) етапів трипілья обряд поховання невідомий. Поодинокі поховання ран-

нього (Лука-Врублівецька, Солончени-II), середнього (Верем'я, Щербанівка, Озаринці, Незвисько) та початку пізнього (Коломийщина-I, Кошилівці-Обоз, Кунисівці) етапів, здійснені за обрядом скорченого та випростаного трупопокладення і трупоспалення, не можуть характеризувати обряд, притаманний трипільцям взагалі, а можливо, є винятком з нього¹². Більшість дослідників вважають ці поховання жертвними¹³, хоча дехто схильний вбачати в деяких з них звичайні поховання¹⁴. Дещо осторожненько стоїть могильник на поселенні етапу СІ у Чапасівці, де виявлено 31 поховання-трупопокладення у випростаному стані¹⁵, але й він, здається, також не може характеризувати масовий обряд поховання трипільців, тому що за обрядом поховання і антропологічними даними¹⁶ виявлені тут поховання належали неолітичному населенню, включеному до складу трипільської общини. Очевидно, власне трипільці з цієї общини були поховані іншим способом, традиційним для них. На наш погляд, звичайний обряд поховання, притаманний населенню трипільської культури зазначених етапів, був таким, що не виявляється археологічними методами дослідження. В. В. Хвойка¹⁷ та Ю. М. Захарук¹⁸ вважали, що для Трипільля був характерний обряд кремації. Ми також приєднуємось до цієї думки і, зважаючи на відсутність масових могильників, зауважуємо, що кремація не передбачала закопування залишків у землю у визначених місцях (могильниках). Етнографія знає чимало подібних обрядів трупоспалення з розвіюванням попелу чи зсипанням його в священну ріку, що збереглися до наших днів¹⁹. Виходячи саме з цього, можна пояснити появу могильників софійського типу. Обряд поховання — складова частина ідеологічних уявлень, що є найбільш консервативною сферою людської свідомості, і трипільські общини, які залишили ці могильники, не могли раптово винайти кремацію, не запозичивши її у інших етносів. Але на сусідніх територіях такий обряд невідомий. Отже, всупереч Л. І. Авіловій²⁰ ми вважаємо, що витоки обряду кремації слід шукати саме в класичному Трипільлі. Поява масових могильників з обрядом кремації й інгумації у найпізнішому Трипільлі, на наш погляд, може свідчити про те, що трипільський етнос, який протягом тривалого часу зберігав відносну чистоту, включаючи до складу своїх общин незначну кількість чужинців, у час занепаду культури через економічні та історичні причини, почав інтенсивно змішуватись з іншими, і могильники софійського типу є свідченням неоднорідного складу населення, що відбулося в останній трипільський обряд кремациї з іншоетнічним звичаєм закопування праху померлого в землю.

Якщо погодитись з думкою про споконвічність обряду кремації в Трипільлі, то не виключено, що поява в могильниках полгарської культури поряд з основним обрядом скорченого трупопокладення поховань, здійснених за обрядом трупоспалення, саме на тіса-полгарському етапі²¹, коли починаються зв'язки її носіїв з трипільцями, засвідчені археологічними матеріалами, виявленими на трипільських поселеннях, не є випадковою. Очевидно ці трупоспалення належали саме трипільцям, чужинцям у полгарському середовищі, які були спалені за трипільським звичаєм, але залишки кремації були не розвіяні, а закопані в землю, як це належало зробити за місцевим обрядом. Те ж саме стосується і лендельської культури, де на етапі Зимно-Злата присутні поховання, здійснені переважно за обрядом скорченого трупопокладення і іноді трупоспалення²². Можливо, що й серед згаданих вище скорчених «трипільських» кістяків, виявлених в ареалі трипільської культури, є такі, що належали представникам полгарської і лендельської культур. У такому разі можна погодитись з думкою Т. Г. Мовші, що ці поховання не жертвні, а рядові, але належали вони не трипільцям.

Належність згаданих культур до одного господарсько-культурного типу звичайно сприяла розвитку міжкультурних зв'язків. Перш за все, вони відбувались, мабуть, у сфері обміну сировиною та продуктами виробництва. Ймовірно, в результаті цих зв'язків карпатський обсидіан потрапляв до трипільців Буго-Дніпровського межиріччя²³, а туронський кремій верхньодністровського походження надходив на полгарські поселення. Але ці зв'язки, очевидно, не обмежувались тільки сферою обміну. Більшість наведених знахідок «імпоротної» кераміки полгарської і лендельської культур не є власне імпор-

тами а, як зауважує О. В. Цвек, ця кераміка виготовлена на трипільських поселеннях у місцевих традиціях²⁴. Треба гадати, що зроблена вона була прийшлими майстрами, які, мешкаючи на чужині, привносили у виготовлений посуд щось звичне на їхній батьківщині. Отже, зважаючи на все викладене стосовно знахідок кераміки і спостережень за поховальними пам'ятками, можна також говорити про двосторонню інфільтрацію населення, очевидно, внаслідок шлюбних відносин.

Примітки

¹ Конопля В. М., Круц В. А., Рыжов С. Н. Трипольские памятники Верхнего Поднестровья // Тези доп. XX Респ. конф. в Одесі.— К., 1989.— С. 103, 104.

² Цвек Е. В. Буго-Днепровский вариант восточнотрипольской культуры (к проблеме выделения культур и локальных вариантов Триполья) // Первобытная археология. Материалы и исследования.— К., 1989.— С. 112—114.

³ Круц В. О. Піаньотрипільське поселення поблизу с. Софіївка на Дніпрі // Археологія.— 1969.— Т. XXII.— С. 203—209.

⁴ Титов В. С., Маркевич В. И. Новые данные о западных связях позднего Триполья // СА.— 1974.— № 3; Мовша Т. Г. Работы в Среднем Поднестровье // АО 1974.— М., 1975.

⁵ Захарук Ю. Н. Вопросы хронологии культур энеолита и ранней бронзы Прикарпатья и Волины // КСИА АН УССР.— 1961.— Вып. 12.— С. 48—52.

⁶ Цвек О. В. Буго-Днепровский вариант...— С. 115.

⁷ Круц В. А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья.— К., 1977.— Рис. 36, 11, 19; 37, 4.

⁸ Пелецишин Н. А. Лендельская культура // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— С. 268—273.

⁹ Цвек О. В. Зв'язки східного Трипілья з лендельською та дунайсько-тиською культурно-історичними областями // Тези доп. і повідомлень І Тернопільської обл. наук. іст.-красназничої конф.— Тернопіль, 1990.— Ч. I.— С. 36—38.

¹⁰ Алексин В. А. Традиции и инновации в погребальных обрядах (эпоха первобытнообщинного строя) // Преемственность и инновации в развитии древних культур.— Ленинград, 1981.— С. 18—22.

¹¹ Потушняк М. Ф. Полгарская и Баденская культуры Закарпатья // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. I.— С. 291—301; Пелецишин Н. А. Указ. соч.— С. 268—273.

¹² Зинковский К. В. Антропологическая характеристика материалов из второго грунтового могильника у с. Усатово // Новые археологические исследования на Одесчине.— К., 1984.— С. 34.

¹³ Кричевский С. Ю. Розкопки на Коломійщині і проблема трипільських площадок // Трипільська культура.— К., 1940.— Т. I.— С. 578, 579; Бибилов С. Н. Поселение Лука-Врублевца // МИА.— М.—Л., 1953.— № 38.— С. 194—198.

¹⁴ Мовша Т. Г. К вопросу о трипольских погребениях с обрядом труположения // МИА ЮЗ СССР и РНР.— Кишинев, 1960.— С. 67.

¹⁵ Круц В. О. Трипільський могильник з обрядом тілопокладення поблизу Києва // Археологія.— 1975.— Вып. 15.— С. 41—50.

¹⁶ Круц С. И. Антропологические материалы позднетрипольского могильника у с. Чапаевка // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине, I полевого семинара.— Тальянки, 1990.— С. 162, 163.

¹⁷ Хвойка В. Обряд погребения с сожжением и его древность.— К., 1906.

¹⁸ Захарук Ю. М. До питання про обряд поховання населення трипільської культури в Середньому Подніпров'ї // Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР.— К., 1953.— Т. I.— С. 153—161.

¹⁹ Токарев С. А. Религия в истории народов мира.— М., 1976.— 525 с.

²⁰ Авилова Л. И. Погребальный обряд энеолитических земледельцев Юго-Восточной Европы // КСИА АН СССР.— 1986.— Вып. 185.— С. 11.

²¹ Потушняк М. Ф. Полгарская и баденская культуры...— С. 297.

²² Пелецишин Н. А. Указ. соч.— С. 270, 271.

²³ Цвек Е. В. Буго-Днепровский вариант...— С. 112.

²⁴ Там же.— С. 114.

ВЕРХНЕДНЕСТРОВСКАЯ ЛОКАЛЬНАЯ ГРУППА ПАМЯТНИКОВ ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ И НОВЫЕ ДАННЫЕ О СВЯЗЯХ ТРИПОЛЬЦЕВ С НАСЕЛЕНИЕМ ПОЛГАРСКОЙ И ЛЕНДЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУР

Современный уровень изучения локальных групп трипольского населения требует особого внимания к периферийным (контактным) регионам, где, в силу удаленности от основного культурного массива и воздействий соседних иноэтничных племен, выработывались специфические черты в материальной культуре, хозяйстве, идеологических представлениях. Таким регионом является Верхнее Поднестровье, т. е. участок бассейна реки от Большой Луки в районе с. Незвиско и выше по течению, что совпадает с географическими зонами Ополье и Расточье. Наличие здесь малоплодородных серых лесных и подзольных почв предполагает, что в прошлом территория относилась к лесной зоне, менее пригодной для ранних форм земледелия.

Начало заселения трипольцами Верхнего Поднестровья относится к концу этапа VI/VII, когда со Среднего Приднестровья сюда продвигается часть общин поздней фазы залещицкой локальной группы. Значительно расширяют свою территорию трипольские племена на этапе VII и переходной фазе от этапа VII к этапу CI, но в дальнейшем количество памятников сокращается и уже к началу периода позднейшего триполья они покидают эту зону.

Отличительными признаками, позволившими выделить верхнеднестровскую группу памятников, являются — небольшие поселения (до 5 га) с гнездообразным размещением жилищ; упрощенная конструкция построек малых размеров со слабо развитым интерьером; развитая кремнедобыча; почти полное отсутствие пластики, длительное сохранение в керамике «залещицких» черт и проявление влияний полгарских и лендельских гончарных традиций. Регион Верхнего Поднестровья привлекал трипольское население, видимо, залежами высококачественного туронского кремня и многочисленными выходами минеральных соляных источников.

Процессы взаимовлияний, кроме керамики, прослеживаются также и в погребальном обряде. Для раннего — начала позднего триполья погребальный обряд, не считая единичных захоронений, неизвестен. Можно признать, что для трипольцев был характерен обряд, не фиксируемый археологическими методами, и, вероятнее всего, как и предполагали В. В. Хвойка, Ю. Н. Захарук, это была кремация без закапывания останков в определенных местах (могильниках). Массовые же могильники позднейшего Триполья с обрядом кремации и ингумации свидетельствуют, что уже сформировавшийся трипольский этнос, длительное время оставшийся относительно чистым, в период заката культуры начал интенсивно смешиваться с иными этносами. Могильники указывают на неоднородность состава населения, что отразилось в объединении обряда кремации с иноэтничным обычаем закапывания праха.

Появление в могильниках полгарской культуры рядом с основным обрядом скорченного трупосожжения трупосожжений именно на тиса-полгарском этапе (начало контактов с трипольскими племенами), позволяет предположить, что трупосожжения принадлежали трипольцам, кремированным по своему обряду, а закопанным по местному обычаю. Это же относится и к лендельской культуре, где на этапе Зимно-Злота присутствуют, как основные, погребения со скорченным трупосожжением и редкие трупосожжения. Возможно, что среди упомянутых, более ранних одиночных скорченных костяков, обнаруженных в трипольском ареале, есть такие, которые принадлежали представителям полгарской и лендельской культуры.

Принадлежность указанных трех культурно-исторических общностей к одному и тому же хозяйственно-культурному типу способствовала развитию межкультурных связей, прежде всего, в сфере обмена сырьем и продуктами производства, а керамические «подражания» и погребальные памятники указывают и на более тесную, двустороннюю инфильтрацию древнего населения.

V. A. Kruts, S. N. Rizhov

THE UPPER-DNIESTER LOCAL GROUP OF TRIPOLIAN CULTURE RELICS AND NEW DATA ON RELATIONS OF THE TRIPOLIANS WITH POPULATION OF POLGARIAN AND LENDEL CULTURES

The present level of the study of local groups of Tripolian population requires particular attention to outlying (contact- regions where specific properties of material culture, economy and world outlook were developed as a result of their remoteness from the main cultural massif and influences of neighbour tribes of different ethnoses. The upper Dniester banks, i. e. the territory of the river basin from Bolshaya Luka near vil. Nezvisko and up-

-stream which coincides with geographic zones Opolie and Rastochie. Low-productive grey forest and ash soils typical of this region permit supposing that in the past it belonged to the forest zone which was almost useless for early forms of agriculture.

The onset of the Tripolians' settlement in the upper Dniester territory is attributed to the end of the B1/UD stage when some communities of the late phase of the Zaleshchitsian local group migrated there from the mid Dniester territory. The Tripolian tribes significantly expanded their territory at the UD stage and at the transitional phase from stage UD to stage SI, but later the number of relics shortened and by the onset of latest Tripolie the tribes left that region.

Distinctive features which have permitted identifying the upper Dniester group of relics are as follows: small settlements (to 5 hectares) with nest-like location of dwellings; simplified design of buildings of small size and slightly developed interior; developed output of flint; almost complete absence of plastics; long-term retention of «Zaleshchitsian» properties in pottery and rather exhibited effects of Polgarian and Lendel pottery traditions. The upper Dniester region probably attracted the Tripolian population by deposits of high-quality Turonian flint and numerous mineral salt sources.

In addition to pottery the mutual influence is also traced in the funeral ceremony. That ceremony was unknown, if taking no account of single graves, for early and onset of late Tripolie. It may be admitted that the Tripolians had the ceremony but it cannot be fixed by the archaeological methods. Most likely, as it was supposed by V. V. Khvoiko, Yu. N. Zakharuk, it was cremation without burial of remains in definite places (sepulchres). Numerous sepulchres of latest Tripolie with a ceremony of cremation and inhumation confirm that the Tripolian ethnos which was formed and for a long period of time remained relatively pure, had begun intensively merging with other ethnoses. The sepulchres show difference in the population composition, which is confirmed by joining the cremation ceremony with burial of the remains typical of other ethnoses.

Appearance of corpse cremations in sepulchres of Polgarian culture parallel with the main ceremony of writhed positions of dead bodies exactly at the Tisza-Polgarian stage (onset of contacts with Tripolian tribes) has permitted supposing that there were cremated corpses of the Tripolians who were cremated according to their rite and buried according to the local custom. The same as to Lendel culture, where at the Zimno-Zlota stage graves with writhed position of a dead body are usual and main things; cremations of corpses are rather scanty. It is quite possible that among the earlier single writhed skeletons which were found in the Tripolian region and have been already mentioned, there are such which belonged to representatives of Polgar and Lendel cultures.

Affiliation of three cultural-historical communities mentioned to the same economic-cultural type favoured formation of intercultural relations, exchange of raw materials and ready products. Pottery «imitations» and burial relics demonstrate more tight mutual influence.

Одержано 06.05.96

БУДІВЛІ СЕЛИЩА ГУЛЬСЬК ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ФЕНОМЕНУ ПОЛІСЬКОГО СЕЛА КІНЦЯ I тис.

Б. А. Звіздецький, І. А. Готун

У праці крізь призму вивчення житлових, виробничих, побутово-господарських об'єктів давньоруського селища Гульськ на Житомирщині розглядається динаміка розвитку, специфіка економічної діяльності, особливості побуту і виробничих процесів у середньовічному селищі на Поліссі.

Немає необхідності додатково аргументувати загальновідоме положення про споруди як показника розвитку матеріальної та деяких елементів духовної культури людства. Відображаючи взаємодію людини і середовища; розвиток знань і навичок у галузі архітектури і будівельної техніки; громадський і сімейний побут; виробничу специфіку пам'ятки та характер окремих галузей;

© Б. А. ЗВІЗДЕЦЬКИЙ, І. А. ГОТУН, 1997